

FORME ALE NEOPĂGÂNISMULUI ÎN SOCIETATEA CONTEMPORANĂ

Lect. Dr. Radu Petre MUREȘAN

(Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, „Justinian Patriarhul”, Universitatea din București, nr. 9 (2009), p. 685-709, ISSN 1582-8840)

Argument: proliferarea neo-păgânismului în România și în țările vecine.

”Universul este Totul și Absolutul, nimeni și nimic nu l-a creat. Există dintotdeauna și va fi la nesfârșit...Cei ce aleg să-și elibereze sufletul și mintea de povara grea a prejudecăților umane și să ducă o existență în armonie cu Universul se numesc păgâni, iar păgânismul este calea lor...”. Cu aceste cuvinte de întâmpinare se deschide pagina de internet în limba română a unuia din site-urile de informare despre păgânism (<http://www.paganism.ro/>). *Pagan Federation International* (PFI), una din cele mai importante alianțe neopăgâne, are de asemenea o pagină de internet în limba română, prin intermediul căreia își propune să ajute simpatizanții păgânismului din țara noastră să-și exprime liber credințele, să contracareze acuzațiile la adresa lor, iar dacă este necesar, să urmeze calea legală pentru apărarea drepturilor lor¹.

Popularizarea neopăgânismului în țara noastră se face și prin intermediul *workshop*-urilor de prezentare. Aceeași Federație Păgână a organizat, în anul 2008, primul curs de vrăjitorie Wicca în România, intitulat ”Primii pași pe acest drum” (23-24 august 2008)². Cursul a fost organizat de Morgana, coordonatoarea internațională a Pagan Federation și de Sadies, implicat în organizarea PFI în Ungaria, ambele nume fiind, evident, pseudonime. Din anunțul oficial aflăm că ”amândoi sunt practicanți Wicca și au mulți ani de experiență. Ei ne vor învăța atât filosofia de bază Wicca, dar și cum să creăm ritualuri pentru ciclul anului și ritualuri pentru ceea ce numim „ritualurile de trecere”. Se vor inspira din bogata spiritualitate est-europeană și vor încerca să includă și propriile voastre experiențe”. Cursul costa 150 de RON pentru membri PFI și 180 pentru nemembri, iar participarea era limitată la 25 de persoane. *Workshop*-ul era susținut de o ghidare pe termen lung, pe parcursul căreia cursanții beneficiau de un pachet integral de inițiere care conținea materiale despre ”Roata anului” cu întrebări și răspunsuri și alte cărți neopăgâne. De asemenea, fiecare cursant primea un mentor personal cu care comunica prin email.

O simplă căutare pe internet ne arată că încercările de a constitui comunități neo-păgâne în țara noastră datează cel puțin din anul 2004. În acel an apărea revista on-line *MoonLight Grove* (<http://moonlightgrove.3x.ro>), care se intitula „prima revistă Wicca în limba română”, și ale cărei numere pot fi urmărite din aprilie până în decembrie 2004³. Tematica fiecărui număr cuprindea informații despre sabbat, principii și tradiții Wicca, vindecarea cu plante, magia cu pietre, cristale, lumânări, arromo-terapia, știința copacilor, rețete naturiste. Din anul 2006, a devenit vizibil pe internet grupul *Romanian Coven*, definit ca ”un grup românesc ce încearcă să ofere Wiccanilor din România posibilitatea de a avea acces la informația de care au nevoie, în limba română, și de a cunoaște alte persoane care le împărtășesc credința”⁴. Grupul a fost activ și anul următor, când emiteau un *Newsletter* și organizau întâlniri lunare în București, detaliile acestora fiind comunicate, prin email, membrilor înregistrați. De asemenea, există un grup intitulat *Romanian Wiccans* care ține legătura cu cei interesați prin intermediul forum-ului de discuții.

Este greu de evaluat impactul pe care neopăgânismul îl are în România la ora actuală. Forumurile deschise pe site-urile menționate denotă un anumit interes față de acest subiect, fără să știm dacă acest interes a dus la constituirea unor grupuri (*covenuri*) organizate după modelul celor occidentale. Totul este virtual și, prin urmare, necontrolabil. Organizatorii se ascund în spatele

unor nume fictive, simpatizanții nu pot fi deosebiți de simplii curioși, iar legătura dintre ei se face prin email sau pe formurile de discuții.

Ceea ce este sigur este că neopăgânismul organizat la nivel mondial încearcă să ”cucerească” România prin diverse mijloace: organizarea de *workshop*-uri, strădania de a obține vizibilitate pe net sau forumurile de discuții. Pe site-ul în limba română al Pagan Federation, simpatizanții ideilor neo-păgâne sunt îndemnați explicit să devină membrii, arătându-li-se clar pașii care trebuie urmați⁵. Cei interesați trebuie să îndeplinească anumite condiții, și anume să aibă 18 ani împliniți, să se considere păgâni și să fie de acord cu principiile din statutul Federației. Erau sfătuiți apoi să trimită o scrisoare în care să descrie felul în care au venit în contact cu păgânismul și să completeze un formular de aplicare. La primirea acestor două documente, Federația trimite o invitație, un formular de aderare și un formular pentru *plata taxei de înscriere*. Coordonatorul (sau coordonatoarea) pentru România a *Pagan Federation* se ascunde în spatele pseudonimului Leija și al unei adrese de email.

Alături de aceste potențiale grupări neo-păgâne „de import” există și o altă categorie, cea a grupărilor pretins „autohtone”, care luptă pentru reînvierea vechilor credințe traco-dacice. Un exemplu în acest sens este ”Societatea Gebeleizis” (<http://www.gebeleizis.org/>), care se definește ca o „asociație de orientare cultural-religioasă, al cărei scop primordial este înființarea și dezvoltarea, pe teritoriul actualei României, a unor comunități etnice fidele religiei și culturii străbunilor traco-daci”. Scopul Societății „Gebeleizis” este investigarea, cercetarea și recuperarea tradițiilor și obiceiurilor populare, a valorilor autentice traco-dace, a istoriei vechi a traco-dacilor, cunoașterea acestora și creșterea noii generații de cetățeni români în spiritul acestor valori. Adeziunea este rezervată ”descendenților neamului traco-dac”, iar emblema este balaurul dacic cu cap de lup. Societatea se străduiește să obțină vizibilitate prin intermediul „Agenției de presă Thracia” și a postului de radio „Vuiet de sânge”. Cu toate că se pretinde „autohtonă”, mișcarea nu este străină de renașterea păgânismului european, al cărui vârf de lance în România se declară de altfel. Mai mult, promovează zeități din panteonul odinic (scandinav), despre care consideră că este religia naturală a neamurilor indo-europene, o „supraviețuire mai mult sau mai puțin intactă a barbariei iudeo-creștine”.

Deja neopăgânismul a găsit un teren fertil în fostele state comuniste, precum și în Grecia. În Europa Centrală și de Est, cele mai bine organizate grupări de acest gen sunt cele din Țările Baltice, lucru care a fost pus în legătură cu creștinarea târzie a acestor teritorii, în secolele XIII-XIV, prin cruciadele organizate de Papalitate. Inițiatorul păgânismului modern în Lithuania, Wilhelm Starosta (1868-1953), supranumit Vydunas, a făcut o sinteză între teosofie și tradițiile panteiste lituaniene. Marginalizat de ocupația sovietică, neo-păgânismul lituanian s-a revigorat prin crearea societății *Romuva* (1968) pentru păstrarea culturii indigene. Din 1988, aceasta funcționează sub numele de *Asociația pentru cultura etnică Lituaniană*. Actualmente, un rol important în dezvoltarea Asociației îl joacă etnologul Jonas Trinkunas (n. 1939), o personalitate academică importantă, fost director al Departamentului de cultură națională din cadrul Ministerului Culturii⁶. După colapsul Uniunii Sovietice, Vilnius a devenit centrul mișcării neo-păgâne lituaniene. În acest oraș își are sediul o altă importantă alianță a grupărilor neo-păgâne, *World Congress of Ethnic Religions* (WCER)⁷, care a organizat, tot aici, primul Congres Mondial Păgân (20-24 iunie 1998). Neopăgânismul este prezent și activ și în celelalte state baltice, în Ucraina, precum și în Rusia⁸.

În Grecia, există gruparea neopăgână *Υπατο Συμβούλιο των Ελλήνων Εθνικών* (YSEE, *Consiliul Suprem al Etnicilor Eleni*), înființată în 1997, care este membru fondator al WCER și membru al programului de acțiune al Uniunii Europene pentru combaterea discriminării. Există, de asemenea

și alte organizații păgâne ca Δωδεκάθεον care folosește termenul ελληνική θρησκεία (religia elenă), pentru a accentua opoziția cu creștinismul (<http://homepage.mac.com/dodecatheon/>). Adepți ai grupării, ca Panagiotis Marinis (n. 1947), membru fondator al *Societas Hellenica Antiquariorum* și editor al publicației *Hellenikon Pantheon*, afirmă că religia vechilor greci a supraviețuit și s-a perpetuat din generație în generație. Alt autor, Vlassis Rassias, a scris cărți despre persecuția creștinilor împotriva elenilor și despre biserica elenilor. Se estimează că azi, în Grecia, sunt circa 2000 de adepți și 100 000 de simpatizanți ai neopăgânismului. În anul 2004, Atena a găzduit al VII-lea Congres mondial al WCER și, tot în acel an, ceremoniile de inaugurare a Jocurilor Olimpice din Atena au fost centrate pe ritualuri păgâne și venerarea celor 12 zeități ale Panteonului. În mai 2006, Curtea de Apel Atena a recunoscut oficial venerarea vechiului panteon grecesc⁹.

Conștient sau inconștient, toate aceste grupări luptă pentru „repăgânizarea” Europei, lucru care pare să fie facilitat, acum mai mult ca niciodată, de faptul că marea majoritate a europenilor nu sunt creștini practicanți¹⁰. Toate aspectele pe care le-am invocat ne îndreptățesc să considerăm că neopăgânismul, cu diferitele sale forme de manifestare, este o temă misionară care trebuie tratată cu toată considerația, cu atât mai mult cu cât subiectul acesta nu a primit atenția cuvenită în mediile ortodoxe românești după 1989¹¹. Studiul de față este prima noastră încercare de a aborda o astfel de tematică. De aceea, considerațiile care urmează sunt doar introductive, urmând ca anumite teme să fie aprofundate în studii viitoare.

Caracteristicile neo-păgânismului.

Termenul “păgân” vine din latinescul *paganus*, prin care creștinii din primele secole îi desemnau pe politeiștii greco-romani. Este, prin urmare, numele dat de către creștini unei populații care nu fusese evanghelizată. Termenul neo-păgânism este folosit în mediile academice, pentru a sublinia discontinuitatea între păgânismul pre-creștin și cel actual. Sufixul „neo”, în acest caz, subliniază natura nouă, aspectul contemporan al acestei mișcări, adaptat zilelor noastre¹². Majoritatea adepților păgânismului refuză însă eticheta de neo-păgân, deoarece, susțin ei, așa cum nici creștinii de azi nu își spun neo-creștini doar pentru că trăiesc într-o altă epocă istorică, tot așa și ei se consideră continuatori ai vechilor păgâni.

Relația neopăgânismului cu popoarele indigene este una problematică. La o primă vedere, indigenii actuali (americani nativi, africani, aborigeni australieni), se pot numi și aceștia păgâni deoarece sunt orientați spre natură și au rezistat convertirii misionarilor creștini. Mai mult, neopăgânii privesc cu admirație la hinduism ca la o religie veche care a supraviețuit în timpuri moderne și care nu a putut fi înlocuită sau diluată în ciuda eforturilor cuceritorilor musulmani sau ale coloniștilor creștini¹³. Anumiți specialiști propun să se facă o distincție între păgânism și Păgânism și anume: păgânismul (scris cu literă mică) se referă la toate religiile care au rezistat convertirii la monoteism, atât grupuri istorice cât și contemporane, iar Păgânismul (scris cu literă mare) se referă la cei care au fost crescuți în monoteism, dar care au renunțat în favoarea tradițiilor pre-creștine¹⁴.

Există o mare varietate de tradiții și credințe în spectrul larg a ceea ce numim neo-păgânism. Unii neopăgâni venerază mai mulți zei și zeițe, alții se concentrează pe o singură forță a vieții, impersonală, fără gen, în fine alții venerază un cuplu cosmic, zeul și zeița. Contrar religiilor monoteiste, neo-păgânismul nu consideră că zeii sunt unici sau omniscienți, și nici că au creat lumea. Ca și oamenii, zeii sunt creații, emanații ale lumii în care se manifestă. Zeitățile

neopăgâne sunt atât masculine cât și feminine, întruchipând funcții din cele mai diverse: înțelepciune, război, fertilitate sau moarte.¹⁵

Neopăgânismul nu apare ca o mișcare unitară, nici în ceea ce privește ritualurile sau modul de viață. Cu toate acestea, neopăgânii subscriu la câteva principii comune: acceptarea principiului masculin și feminin al Divinității (chiar androgin), respectul față de natură și înfrățirea cu aceasta, adesea deificarea panteistă a naturii; respectul pentru forța vitală a universului și pentru ciclurile fără sfârșit ale vieții și ale morții; faptul că fiecare individ este responsabil pentru descoperirea propriului său drum, în armonie cu lumea exterioară și cu comunitatea. Această idee este exprimată de obicei prin îndemnul: "Fă ce vrei atâta timp cât nu rănești pe nimeni".

Ciclurile naturii sunt foarte importante pentru păgâni, ciclurile lunare și festivalurile legate de anotimpuri ordonând viața celor mai mulți păgâni. În calendarul păgân, care se numește "roata anului", sunt opt festivaluri majore, numite sabaturi: Samhaim (1 octombrie), solstițiul de iarnă (21 decembrie), Imbolc (2 februarie), echinocțiul de primăvară (21 martie), Beltane (1 mai), solstițiul de vară (24 iunie), Lammas (1 august) și echinocțiul de toamnă (21 septembrie)¹⁶.

Imbolc amintește că ziua crește și iarna se va duce în curând. Păgânii obișnuiesc să aprindă lumânări, simbol al luminii care crește. Beltane este o sărbătoare exuberantă, celebrarea sexualității și a fertilității. Energiile divine masculine și feminine se împreunează în această lună, iar fructele acestei uniri sunt recoltele, viața în general. Deoarece luna mai era dedicată realizării acestui mariaj divin, căsătoriile între oameni erau descurajate. (De aici concepția că „nu este bine” să te căsătorești în luna mai). Lammas marchează începutul anotimpului de recoltă, fiind celebrat cu festivaluri, jocuri, concursuri. De asemenea, se împart bucăți de pâine și primele roade ale recoltei, după ce au fost binecuvântate. Samhaim marchează sfârșitul anului nou păgân, cinstirea strămoșilor, întâlnirea cu moartea. În noaptea respectivă se consideră că morții se întorc și îi vizitează pe cei vii. Păgânii încurajează aceste vizite, invocând numele și memoria lor. Samhaim este prezent și astăzi în subconștientul colectiv în sărbătoarea morților sau Halloween¹⁷.

Identitatea neopăgână este exprimată și prin participarea la festivaluri, prin muzică și dans¹⁸. Există festivaluri la nivel regional, transregional și internațional, pe parcursul cărora adepții se adună în parcuri, păduri sau alte locuri sub cerul liber. Alte activități păgâne sunt individuale și sunt practicate acasă, în familie. Practica sacrificiilor este foarte rară în păgânismul modern. În schimb, este foarte întâlnită practic aducerii ofrande: pâine, prăjituri, fructe, flori. Invocațiile pot fi spontane sau pot fi formulări-tip care se găsesc pe internet și în revistele de specialitate.

Ritualurile neopăgâne cele mai importante sunt legate de naștere și împlinirea unei vârste, căsătorie și sunt diferite de la un grup la altul. Un ritual tipic constă în pregătirea oamenilor, crearea spațiului sacru, chemarea zeităților și a energiilor, lucrarea magică efectivă. Păgânii nu au locuri prestabilite, ci își creează spațiul la fiecare întâlnire. Pentru a pregăti locul, aruncă sare, sau pârjolesc iarba. Pregătirea oamenilor se face prin meditație, ascultare de muzică, simpla tăcere, spălarea rituală. Adesea se creează un loc sacru trasând un cerc și practicanții se așează de asemenea în cerc pentru a sublinia egalitatea dintre ei. Cel mai des întâlnit simbol a neopăgânismului este steaua în cinci colțuri, simbolizând cele cinci elemente care susțin viața pe pământ: pământ, cer, foc, apă, spirit¹⁹.

Există două principii care caracterizează diferitele forme ale neo-păgânismului. Cei mai mulți păgâni cred că toate părțile universului, animate sau nu, se află în interconexiune, la nivele care trec dincolo de limitele spațio-temporale, așa cum le cunoaștem noi. Oamenii, susțin ei, pot interacționa cu universul și cu divinul ca și co-creatori. Acestea este principiul interconectivității.

Alt principiu este că fiecare parte a universului este binecuvântată și nu este nimic greșit sau rău, nici în univers, nici în persoana umană. Este de la sine înțeles că nici o grupare păgână nu acceptă ideea de păcat și nu promovează conceptul de mântuire²⁰.

În ceea ce privește grupările neopăgâne, acestea pot fi împărțite în două mari categorii. Pe de o parte sunt grupurile care urmăresc să reconstruiască vechile religii dintr-un anumit grup etnic sau lingvistic sau dintr-o arie geografică. Pe de altă parte sunt cele care amestecă liber tradiții din arii diferite, de la popoare străvechi diferite și din epoci istorice diferite. Cele două atitudini pot fi numite, generic, **Reconstrucționism** și **Eclectism**. Evident, această polaritate eclectism-reconstrucționism simplifică lucrurile din considerente metodologice. În realitate, nici o mișcare păgână nu poate fi plasată, în mod absolut, într-una din aceste categorii.

Reconstrucționiștii studiază textele vechi, folclorul, arheologia, toate sursele susceptibile să furnizeze informații despre religiile tradiționale, încearcă să fie în pas cu toate cercetările academice și uneori sunt chiar ei înșiși cercetători. Nu se poate spune că Reconstrucționiștii nu-și iau libertatea să adopte propriile lor interpretări, însă ei privesc vechile tradiții ca autoritative și autentice. Păgânismul care se manifestă actualmente în Grecia este un exemplu de reconstrucționism. Eclectiștii nu sunt așa legați de trecut, îl văd doar ca pe o sursă de inspirație, se simt liberi să adopte zeități europene și ne-europene, să le combine pe baza a ceea ce ei consideră a fi similar sau complementar. Wicca este cel mai cunoscut exemplu de eclectism păgân. Reconstrucționismul este mai frecvent în centrul și estul Europei, acolo unde cultura etnică și identitatea rămân principii importante de organizare a vieții sociale și a activității culturale, în timp ce neopăgânismul eclectic este prevalent în insulele Britanice și nordul Americii acolo unde identitatea este mai puțin accentuată²¹.

Nașterea și dezvoltarea păgânismului contemporan.

Cercetătorii sunt de acord că păgânismul actual nu este deloc asemănător cu cel de dinaintea apariției creștinismului²². De fapt, el nu are o vechime mai mare de 150-200 de ani, formându-se în perioada *fin de siècle* din Anglia²³. Este epoca în care Darwin lansa teoria evoluționistă, în care s-a manifestat criticismul biblic, o perioadă în general de explorare spirituală și psihologică. În acest context, au apărut o serie de societăți care se doreau supra religii, cea mai cunoscută fiind *Societatea Teosofică*, înființată în 1875 de Elena Blavatsky (1831-1891). Scrierile sale sunt printre primele care au promovat „indomania” în Europa, în secolele XVIII-XIX. Ea considera că India și Orientul în general conțin tradiții esoterice, pe care Europa trebuie să le descopere. Tot ce a scris în cărțile ei pretinde că i-a fost dezvăluit de ființe superioare, nemuritoare, pe care ea le numește „Maestrii Frăției Secrete” și cu care ar fi venit în contact la reședința ei din Himalaia²⁴. În general, societățile secrete structurate după modelul francmasoneriei, care s-au manifestat cu precădere începând cu secolul al XVIII-lea, au avut un rol important în dezvoltarea ideilor păgâne.

René Guénon (1885-1951) a fost unul din primii occidentali moderni care a susținut că doctrina metafizică este prin excelență *una*, oricare ar fi expresiile ei în diverse tradiții. Iar această doctrină e depozitată în mod deplin în ceea ce el numea Tradiția Primordială- *religio perennis* sau *philosophia perennis* (echivalent pentru *Sanathana Dharma* din hinduism), din care decurg, prin adaptări, toate celelalte tradiții și religii. Scopul său era de a readuce în conștiința occidentală acest tip de cunoaștere și de realizare spirituală conținut în toate tradițiile, inclusiv în creștinism, dar pe care mentalitatea modernă îl diminuase, îl făcuse să se piardă, îl înlocuise prin devieri sau chiar contrafaceri²⁵. O altă contribuție importantă în acest sens a fost cea italianului Iuliu Evola

(1898-1974), care vedea în Orient o lume încă deschisă transcendenței, în opoziție cu un Occident închis²⁶.

Astăzi putem vorbi de un „păgânism cultural”, care transpare într-o serie de lucrări de nivel academic, și prin care se încearcă diminuarea sau chiar negarea rolului creștinismului în dezvoltarea culturii europene²⁷. Potrivit teoriilor vehiculate de acestea, păgânismul ar fi reușit să supraviețuiască mascat, prin povestiri, legende, mituri, folclor, atât în mediul popular cât și la nivelul elitelor intelectuale. Istoricul italian Carlo Ginzburg (n. 1939) susține ideea potrivit căreia „vrăjitoria” medievală nu a fost nimic altceva decât persistența unei culturi șamanice precreștine²⁸. O reputată specialistă în mitologie, Anne Lombard- Jourdan s-a preocupat de originile păgâne ale carnavalului²⁹. Un alt universitar francez, Phillipe Walter, a arătat că întreaga mitologie creștină medievală nu este altceva decât mitologie păgână creștinată, care s-a transmis ca atare până în zilele noastre³⁰. Un exemplu este și lucrarea lui Ramsay MacMullen, *Christianisme et paganisme IV-VII siècles* (Paris, Belles Lettres, 1998), care explorează interacțiunea păgânismului cu creștinismul, arătând că triumful Bisericii nu s-a datorat superiorității creștinismului, ci faptului că „s-a impus forțat prin asimilarea culturii păgâne”³¹.

Toate aceste încercări de a accentua rolul religiilor precreștine, neglijând sau negând rolul creștinismului, sunt de fapt reveniri la lucrările lui Margaret Alice Murray (1863-1963), un reputat egiptolog din perioada interbelică. Teza lui Margaret Murray era că păgânismul nu a dispărut în Evul Mediu, iar cea mai clară dovadă în acest sens i se părea vânătoarea de vrăjitoare. Cărțile ei, *The Witch Cult in Western Europe* (1921) și *The God of Witches* (1933), publicate sub auspiciile prestigioasei edituri Oxford University Press, au fost considerate de referință timp de mai multe decenii³². De abia în anii 1970, autori ca Keith Thomas sau Norman Cohn au subliniat fragilitatea argumentelor ei. Ei au arătat că marea vânătoare de vrăjitoare din Evul Mediu nu are nimic în comun cu păgânismul, ci a fost rezultatul fricii față de boli, dezastre naturale, vrăji. Cele aproximativ 40 000 de victime au fost văzute, într-un fel sau altul, ca dușmani ai societății care trebuiau înlăturați³³.

Neo-păgânismul, ca mișcare organizată, a început în Statele Unite în anii 1960. În anul 1962 a luat ființă una din cele mai importante comunități neo-păgâne, *The Church of All Worlds* (CAW)³⁴, care este activă și astăzi, iar revista lansată în același an, *Green Egg*, a devenit cel mai important canal de comunicare al mișcării neo-păgâne. În 1998, CAW raporta în jur de 500 de membrii, cu ramuri în Elveția și Australia. După câțiva ani au apărut și federațiile, cu scopul de a apăra drepturile religioase ale păgânilor. Una din cele mai vechi este *Pagan Federation International*, despre care am amintit în debutul studiului nostru, care servește ca element de legătură la nivel internațional între *Pagan Federation*, întemeiată în Anglia în 1971 și grupurile asemănătoare din lume.

Înființarea unor comunități neopăgâne și a unor federații sau alianțe care să le reprezinte și să le apere drepturile constituie una din laturile procesului de instituționalizare pe care îl traversează actualmente neopăgânismul³⁵. Acest lucru s-a dovedit benefic pentru recunoașterea acestora în societate, și odată cu aceasta pentru recunoașterea capelanilor în armată și penitenciare și apoi să urmeze și recunoașterea căsătoriilor între păgâni. CAW a fost primul grup neo-păgân care a reușit să obțină scutire de taxe federale, în 1971. În Islanda, Asatru Society este recunoscută ca religie oficială din 1973.

Neopăgânismul, cu variatele sale forme de manifestare, cunoaște un mare succes în societățile occidentale. Numărul celor care se declară păgâni poate fi estimat pe baza declarațiilor la recensăminte, a datelor referitoare la participarea la festivaluri, prin numărul celor care se

abonează sau cumpără publicații neo-păgâne. Conform studiilor care s-au realizat pe baza chestionarelor distribuite în timpul festivalurilor, s-a putut constata că păgânii sunt în general educați, fac parte din clasa de mijloc și sunt în majoritate femei³⁶. Într-un studiu interesant despre modelul de creștere a Noilor Mișcări Religioase, James Lewis arată că nici scientologia care făcea obiectul cercetării sale, nici mormonismul, nici Martorii lui Iehova nu au cea mai rapidă creștere, ci neo-păgânismul³⁷. Într-adevăr, prin analizarea recensămintelor din Statele Unite în perioada 1990-2001, s-a constatat că numărul celor care se declarau păgâni a crescut de la 8000 la 307 000. Conform recensământului din anul 2001, în Anglia s-au declarat 31 000 de păgâni și 7000 de Wicca³⁸. Păgânismul crește spectaculos și în Canada, Australia sau Noua Zeelandă³⁹. În anul 2000, în Islanda, Asatru Society avea 500 de membrii, adică 0,2% din totalul populației.

Neopăgânii, în general, nu acceptă ideea de convertire. Ei susțin că nu se convertesc odată atunci când intră într-o grupare (coven), ci își confirmă identitatea, adică își reafirmă vechile credințe pe care le aveau⁴⁰. Majoritatea cercetătorilor acceptă faptul că nu există relatări despre convertire în discursul păgân și că păgânismul este „descoperit” ca urmare a interesului pentru ecologie, pentru monumentele păgâne, pentru cărți oculte. În momentul în care întâlnesc persoane cu preocupări asemănătoare, toți potențialii păgâni încep să-și definească identitatea și să conștientizeze faptul că ”vin acasă” (*coming home*)⁴¹.

Reconstructionism și Eclectism, vezi Michael York, *Pagan Theology. Paganism as a World Religion*, New York University Press, 2003, p. 18-20.

22 Ronald Hutton, *The Pagan Religions of the British Isles*, Blackwell, 1991, p. 337: „Păgânismul de astăzi nu are nimic în comun cu ce a fost în trecut, cu excepția numelui, care este dat de creștinism”; Stephane Francois, *Le neo-paganisme. Une vision du monde en plein essor*, p. 20: ”Păgânismul contemporan sau neopăgânismul nu are decât puțin de-a face cu păgânismul antic: el este moștenitor al panteismului și romantismului”.

23 Despre istoria și dezvoltarea ideilor păgâne în Europa, vezi Joane Pearson,(ed), *Belief Beyond Boundaries*, p. 15-54.

24 Despre Elena Blavatsky și relația ei cu neopăgânismul, Robert Hutton, *The Triumph of the Moon. A History of the Modern Pagan Witchcraft*, Oxford, 1999. Autorul se întreabă dacă întemeietoria teosofiei a fost păgână și descoperă, în mod surprinzător, că ea avea un mare respect pentru creștinismul răsăritean (ortodox) pe care-l așeza deasupra budismului (p. 19).

25 Jean Tourniac, *Melchisedec sau tradiția primordială*, Editura Herald, 2009, capitolul „Tradiția primordială și Melchisedec în opera lui Rene Guènon”, p. 13-68. René Guénon, un bun cunoscător al religiilor orientale, a întreținut o corespondență bogată și cu trei gânditori români: Vasile Lovinescu, Marc-Mihail Avramescu și Mihai Vâlsan. Anca Manolescu, *René Guénon, un autor modern*, „Dilema” 552 (2003), www.ceeol.com. În România, după 1990, au fost editate câteva din lucrările lui: *Criza lumii moderne*, Humanitas, 2008; *Domnia cantității și semnele timpurilor*, Humanitas, 2008; *Simboluri fundamentale ale științei sacre*, Humanitas, 2008.

26

Deși se născuse într-o familie catolică, Julius Evola a respins de tânăr creștinismul, fiind atras de universul spiritual chinez, în special de alchimia taoistă, și apoi de yoga (Hans Thomas, *Julius Evola et l'histoire comparé des religions* în Jean-Pierre Brach, Jerome Rousse-Lacordaire, *Etudes d'Histoire de l'Esotérisme*, Les éditions du Cerf, Paris, 2007, p. 83-96).

- 27 Despre persistența „păgânismului cultural”, Stephane Francois, *Le neo-paganisme*. p. 59-75.
- 28 Carlo Ginzburg, *Storia notturna. Una decifrazione del sabba*, Torino, Einaudi, 1989 (traducere în limba română, *Istorie nocturna. O interpretare a sabatului*, trad. de Mihai Avădanei; cu o postfață de Valeriu Gherghel, Iași, Polirom, 1996). Doctor al Universității din Pisa, Ginzburg a predat la Università di Bologna și la University of California, Los Angeles (1988–2006), iar actualmente predă la Scuola Normale Superiore di Pisa.
- 29 Anne Lombart-Jourdain, *Aux origines de carnaval. Un dieu gaulois ancêtre des rois de France*, Paris, Odile Jacob, 2005.
- 30 Philippe Walter, *Mythologie chrétienne. Fêtes, rites et mythes du Moyen-âge*, Paris, Editions Entente, 1992, traducere în limba română *Mitologie creștină. Sărbători, ritualuri și mituri din Evul Mediu*, Editura Artemis, 2005 : « Creștinismul porcede la o transformare studiată a figurilor mitice ale creștinismului (?!). Pornind de la mituri străvechi, el inventează mituri noi...Creștinismul nu ar fi avut nici o șansă de a se impune în Occident dacă nu ar fi putut să răspundă, în materie de dogmă sau de ritualuri, nevoilor religioase ale păgânilor evanghelizați » (p. 199). Philippe Walter, un specialist în imaginarul Evului Mediu, este profesor de literatură medievală la Universitatea Grenoble III.
- 31 Ramsay MacMullen a fost Profesor Emerit de Istorie la Yale University, unde a predat între 1967 și 1993. O idee asemănătoare întâlnim și la Ronald Hutton care afirma că religiile păgâne au pierdut în fața creștinismului pentru că nu erau suficient echipate să reziste felului în care a fost impusă noua credință, dar au lăsat în urmă “o moștenire culturală enormă și variată” (*The Pagan Religions of the British Isles. Their Nature and Legacy*, Blackwell, 1991, p. 388).
- 32 Despre Margaret Murray și influența ei în mediile academice, *Witchcraft and Magic in Europe*, p. 31-36 (“The Myth of Pagan Witchcraft”).
- 33 Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Belief in Sixteenth and Seventeenth-Century England*, New York, 1971; Norman Cohn, *Europe's Inner Demons. The Demonization of Christians in Medieval Christendom*, St. Albans, Paladin, 1976
- 34 Despre CAW, vezi articolul lui James Lewis în *Encyclopedia of New Religions*. p. 297-298;
- 35 Barbara Jane Davy, *Introduction to Pagan Studies*, p. 4; Stephane François, *Le neo-paganisme*, p. 87-90 („Vers une internationale païenne?”)
- 36 Douglas Cowan, *Cyberhenge. Modern Pagans on the Internet*, Routledge, 2005; Helen Berger, Evan Leach, Leigh Shaffer, *Voices from the Pagan Census. A National Survey of Witches and Neo-pagans in the United States*, Columbia, 2003; Idem, *Contemporary paganism by the numbers*, în *Handbook of Contemporary Paganism*, edited by Murphy Pizza and James Lewis, Leiden, 2009, p. 157-162.
- 37 James Lewis, *The Growth of Scientology and the Stark Model of Religious "Success"*, în *Scientology*, edited by James R. Lewis, Oxford University Press, 2009, p. 117-140 (p. 124). Helen Berger, *op.cit.*, p. 156. Faptul că neopăgânismul este religia cu cea mai mare creștere apare, într-o manieră triumfalistă, la simpatizanții mișcării. Vezi Joyce and River Higginbolham, *An Introduction to Earth-Centered Religion*, Fourth Printing, 2004, p 14: „dacă ești păgân, atunci aparții grupului cu cea mai mare creștere din Statele Unite, mulți din aderenții lui fiind educați,

având job-uri importante și contribuind la sistemul social. Păgânii au dreptul lor să fie mândrii de ceea ce sunt și să insiste ca darul prețios al libertății să fie aplicat fiecărei religii din această țară, mică sau mare”.

38 <http://www.statistics.gov.uk/CCI/nugget.asp?ID=954&Pos;=&ColRank;=2&Rank;=224>,

39 La recensământul din 2001 din Noua Zeelandă s-au declarat 5862 de păgâni (0.15% din totalul populației), în Canada 21 080 (0,07%), iar în Australia 24 156 (0,13%). Cf. Barbara Jane Davy, *Introduction to pagan studies*, p. 3

40 Joyce and River Higginbolham, *An Introduction to Earth-Centered Religion*, p. 4: ”Spre deosebire de membrii altor religii, păgânii nu fac prozelitism activ. Nu trimit misionari, nu încearcă să convertească. Aproape nici unul din păgânii pe care îi cunoaștem nu a fost convertit la păgânism în sensul tradiției. Ei au devenit păgâni hotărând că păgânismul reflectă ceea ce au crezut deja și au adoptat cuvântul păgânism pentru a se descrie pe ei”;

41 Graham Harvey, *Coming Home and Coming Out Pagan but not Converting* în Christopher Lamb and Darrol Bryant (ed.), *Religious Conversion. Contemporary Practices and Controversies*, London: Cassell, 1999, p. 233-246; Sian Reid, „A Religion Without Converts” Revisited: *Individuals, Identity and Community in Contemporary Paganism* în *Handbook of Contemporary Paganism*, p. 171-194.

42 *Encyclopedia of New Religions*, edited by Christopher Patridge, p. 277-280; Jenny Butler, *Druidry in Contemporary Ireland*, în Michael Strmiska, *Modern Paganism in World Cultures*, p. 87-126; ”Celtic Traditions” în Michael York, *Pagan Theology*. p. 90-98; Michael Strmiska, Baldur A Sigurvinsson, *Asastru. Nordic Paganism in Iceland and America*, în Michael Strmiska (ed.) *Modern Paganism in World Cultures*. p 127-180.

43 Joyce and River Higginbolham, *An Introduction to Earth-Centered Religion*, p. 8; *Encyclopedia of New Religions*, edited by Christopher Patridge, p. 295-297; Joane Pearson (ed), *Belief Beyond Boundaries*, capitolul „Witches and Wicca”, p. 133-172.

44 Despre Gerlad Gardner și garderienii, vezi *Witchcraft and Magic in Europe*, p. 43-55; Nevill Drury, *The Modern Magical revival*, în *Handbook of Contemporary Paganism*, edited by Murphy Pizza and James Lewis, Leiden, 2009, p. 50-63.

45 James Lewis, *Witchcraft Today. An Encyclopedia of Wiccan and Neopagan Traditions*, California, 1999 (Capitolul ”Precursors to Modern Witchcraft”, p. XIV-XIX). *Witchcraft and Magic in Europe. The Twentieth Century*. p. 2: “vrăjitoria păgână a secolului al XX-lea este singura religie pe care Anglia poate pretinde că a dat-o lumii”.

46 Janet Farrar a publicat unele din cele mai influente cărți despre vrăjitorie: *The Pagan Path* (cu Gavin Bone, Custer, 1995), *Progressive Witchcraft. Spirituality, Mysteries and Training in Modern Wicca* (cu Gavin Bone, 2004). Vivianne Crowley este lector universitar la King’s Kollege London și mare preotească Wicca, secretar al PFI din 1988. Una din cele mai importante cărți este *Wicca. The Old religion in the New Age*, Wellingborough, Aquarian, 1989, prin intermediul căreia cititorii sunt ghidați să vadă cum Wicca este practică în conventul din care face parte. Marian Green a scris peste 20 de cărți despre magie și vrăjitorie adresându-se mai mult celor care vor să practice magia singuri, nu în conven. *Modern Magician’s Handbook*, 2001.

47 Zsuzsanna Budapest, *The Holy Book of Women’s Mysteries*, London, 1990. Budapest este o

exponentă a feminismului separatist neacceptând deloc bărbați în coven. De asemenea nu face nici un compromis cu creștinismul și are remarci sarcastice la adresa Mântuitorului. A se vedea, Cynthia Eller, *Twentieth-Century Women's Religions as Seen in the Feminist Spiritual Movement* în Catherine Wessinger (ed.), *Women's Leadership in marginal religions. Explorations outside the mainstream*, University of Illinois, 1993, p. 178-179.

48 Starhawk, *The Spiral Dance, A rebirth of the Ancient Religion of the Great Goddess*, San Francisco ; London, Harper & Row, 1979. Despre ea, Cynthia Eller, *Twentieth-Century Womens Religions as Seen in the Feminist Spiritual Movement*, p. 180-181. Ecofeminismul este o mișcare politică și culturală care accentuează baza comună dintre feminism și mediu, susținând că există o paralelă puternică între opresiunea și subordonarea femeii în familie și societate, pe de o parte și degradarea naturii, pe de altă parte (Vezi *Encyclopedia of New Religions*, ed. by Christopher Partridge, p. 384). Starhawk are și o pagină web personală: <http://www.starhawk.org/>

49 Andrea Dworkin este prima autoare feministă care a numit arderile pe rug din Evul Mediu ca genocide (*Human Hating*, New York, Dutton, 1974). A urmat apoi cartea lui Mary Daly, *GynEcology. The metaethics of radical feminism*, Boston (Mass.), Beacon Press, 1978 unde considera că persecuția vrăjitoarelor a fost persecuție mascată a femeilor. Pearson, Joane (ed), *Belief Beyond Boundaries*, p.163.

50 Jean Bruno-Ranard, *Bandes dessinées et croyances du siècle*, Paris, PUF, 1986 ; Stephanie Francois, *Le paganisme dans la bande dessinée*, "Etudes et analyses" nr. 11, janvier 2007.

51 *Excalibur* de John Boorman (1981), *The Cat People* de Jacques Tourneur (1982), *The Wicker Man* de Robert Hard (1973), *Braveheart* de Mel Gibson (1995) etc.

52 "Book of Shadows" în James Lewis, *Witchcraft Today. An Encyclopedia of Wiccan and Neopagan Traditions*, California, 1999, p. 35 .

53 Du „*Seigneur des anneaux*” à *Harry Potter* în Frédéric Lenoir, *Les métamorphoses de Dieu. La nouvelle spiritualité occidentale*, Plon, 2003, p. 346-348.

54 York, Michael, *Pagan Theology*, p. 41.

55 Joyce and River Higginbolham, *An Introduction to Earth-Centered Religion*, p. 39

56 Strmiska, Michael, *Modern Paganism in World Cultures. Comparative Perspectives*, 2005, p. 10: "Tradițiile religioase practicate de păgânii moderni sunt inspirate sau se bazează pe religiile păgâne ale trecutului, dar nu sunt aceleași ca vechile tradiții și pot implica chiar o considerabilă depărtare de la religiile mai vechi...păgânii de azi nu pot pretinde că continuă tradiții religioase coborâte într-o linie neîntreruptă din vremurile străvechi până astăzi. Ei sunt oameni moderni cu un mare respect pentru spiritualitatea trecutului, făcând o nouă religie- un păgânism modern, de la rămășițele trecutului pe care ei le interpretează, adaptează, modifică în conformitate cu modalitățile moderne de gândire. Păgânismul modern este atât vechi și nou, un hibrid vechi-nou, ca un copac cu rădăcini adânc înfipte în pământ, dar cu ramurile în cer"

57 Michael York, *Pagan Theology*, capitolul "Păgânism și creștinism- o istorie zbuciumată" în p. 29-34: "Folosirea forței și a măsurilor coercitive împotriva păgânilor în Europa de către papi, cruciade, împărați și regi și alți promotori activi ai creștinismului nu se află printre capitolele cu care se poate mândri istoria creștinismului" (p. 33).

58 Manuel de Diéguez, *L'Idole monothéiste*, PUF, 1981 ; Alain de Benoist, *Comment peut-on devenir païen ?*, Paris, 1981.

59 Michael York, *Pagan Theology*, p. 33; Gus Dizerega, *Paganus and Christians. The Personal Spiritual Experience*, 2001, o carte scrisă din perspectivă păgână, care încearcă să aducă o perspectivă conciliantă în raport cu creștinismul.

60 Joane Pearson (ed), *Belief Beyond Boundaries*, p. 141-142.

61 Mircea Eliade, *Supraviețuirea tradițiilor religioase precreștine*, în *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Editura Științifică, București, 1992, vol. III, cap. XXXVIII, p. 232-236; Ioan Talos, *Gândirea magico-religioasă la români*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

62 Arhim Silvestru, Episcop de Canev, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. IV, Editura „Credința Strămoșească” vol. IV, p. 12-36 în special, p. 29-36 despre pregătirea păgânilor pentru venirea lui Mesia. Pr. Conf. Dr. George Remete, *Dogmatica ortodoxă*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia 2000, p. 222-224.

63 Preot Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, EIBMBOR 1996, p. 340

64 Hristu Andrușos, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene*, Sibiu, 1930, p. 102-124 („Creațiunea lumii”)